

KARAYAKA (TOKAT/ERBAA) AĞZINDAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

CONTRIBUTIONS TO THE DICTIONARY FROM KARAYAKA (TOKAT/ERBAA)

ВЗНОСЫ В СЛОВАРЬ ИЗ КАРЯКИ (ТОКАТ/ЕРБАА)

Şerife ÖZER*
Betül GÖRMÜŞ**

ÖZ

Atasözleri ve deyimler, dil müessesenin en etkileyici ürünleri ve dilin pratik işlevinin çarpıcı bir göstergesidir. Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe, Anadolu'nun her şehrinde olduğu gibi Tokat'ta da zengin bir metafor oluşturmuştur. Ancak genç kuşağın bu söz varlığından uzaklaştığı, bu sözlerin çoğunlukla yaşı büyük olan insanlar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı atasözleri ve deyimleri tanımlamak değil; Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasında kullanılan ama Ömer Asım Aksoy'un gözetimi altında çıkarılan "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde", Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan "Türkiye Türkçesinde Atasözleri", Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyasının Ortak Atasözleri" adlı eserlerinde yer almayan ve bilgisayar taramalarında da karşımıza çıkmayan atasözleri ve deyimleri belirleyip kayıt altına alarak kültür mirasımıza katkı sağlamaktır. Bu amaçla; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama usulleri kullanılarak yapılan çalışmada tespit edilen atasözü ve deyimler alfabetik sırayla, anlamları açıklanarak, deyimlerin kullanıldığı durumlara örnek cümleler verilerek sıralanmıştır. Tokat ağzı ile söylenişi de çeviri yazı işaretleri kullanılarak gösterilmiştir. Yay araç içinde ise standart Türkçeleri ile kullanımı verilmiştir. Kuman Türkleri tarafından iskâna açılan, topraklarında Danişmend-name adında bir destanın yazıldığı, köklü bir tarihe sahip olan Tokat'ta; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama usulü kullanılarak yapılan bu bilimsel çalışmanın Türk halk kültürü alanında ve Türk dili üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Derleme, Deyim, Karayaka, Tokat, Türkçe.

*ORCID: [0000-0002-1167-9317](https://orcid.org/0000-0002-1167-9317), Dr. Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, serifeozer@karatekin.edu.tr

**ORCID: [0000-0003-3992-6233](https://orcid.org/0000-0003-3992-6233), Türkçe Öğretmeni; MEB, ANKARA, betulgormustr@gmail.com

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

ABSTRACT

Proverbs and idioms are the most impressive products of the language and a striking indicator of the practical function of language. Turkish, one of the oldest languages in the world, has created a rich metaphor in Tokat as in every city of Anatolia. However, it has been observed that the younger generation has moved away from this vocabulary, and these words are mostly used by older people. The aim of this study is not to identify proverbs and idioms but to contribute to our cultural heritage by determining and recording the proverbs and idioms that are used in the town of Karakaya in Erbaa ,TOKAT but not included in the "Dictionary of Proverbs and Idioms in Regional Dialects", which was published under the supervision of Ömer Asım Aksoy,in "Turkish Proverbs", which has recently published by Nurettin Albayrak, in "Common Proverbs of Turkish World" by Özkul Çobanoğlu and not even found in computer scans. For this purpose; in the study by using interview, classification, compilation,scanning and sounding methods ,determined proverbs and idioms are listed in alphabetical order, by explaining their meanings and by giving example sentences for the situations in which the idioms are used. Their pronunciation with Tokat dialect is also shown using transliteration signs. Their usage in standard Turkish is given in paranthesis. In Tokat, which was settled by the Cuman Turks and has a deep-rooted history, where an epic called Danishmend-name was written; It is thought that this scientific study, made by using the method of interview, classification, compilation, scanning and sounding, will be useful for researchers who will study in the field of Turkish folk culture and Turkish language.

Keywords: Proverb, Idiom, Compilation, Karayaka, Tokat, Turkish.

АННОТАЦИЯ

Пословицы и идиомы — самые впечатляющие продукты языкового истеблишмента и яркий показатель практической функции языка. Турецкий — один из древнейших языков в мире, создана богатая метафора в Токате, как и в каждом городе Анатолии. Однако было замечено, что молодое поколение отошло от этого словаря, и эти слова в основном используются людьми старшего возраста.

Целью этого исследования является определение пословиц и идиом: в «Словаре пословиц и идиом на региональных диалектах», использованном в городе Караяка района Эрбаа в Токате, но опубликованном под руководством Омер Асым Аксой, «Притчи на турецком языке», опубликованные недавно Нуреттином Албайраком, «Общие притчи народа Турецкий мир» Озкула Чобаноглу. Чтобы внести свой вклад в наше культурное наследие, выявляя и записывая пословицы и идиомы, которые не включены в его произведения и не отображаются при сканировании компьютеров.

В завешение: пословицы и идиомы, определенные в исследовании с использованием методов интервью, классификации, компиляции, сканирования и озвучивания, перечислены в алфавитном порядке с объяснением их значений и с приведением примеров предложений для ситуаций, в которых используются идиомы. Произношение с хлопком также показано с помощью знаков транслитерации. Его использование в стандартном турецком языке указано в скобках.

В Токате, который был заселен турками-половцами и имеет глубокую историю, был написан эпос под названием Danishmend-name (Данишменд-нейм). Считается, что это научное исследование, которое проводится с использованием методов интервью, классификации, компиляции, сканирования и зондирования, будет полезно для исследователей, которые будут изучать турецкую народную культуру и турецкий язык.

Ключевые слова: пословица, компиляция, идиома, караяка, токат, турецкий.

1. GİRİŞ

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli atlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş bir müessesedir. Dil içtimaî bir müessesedir. Bir cemiyeti ayakta tutan, bir cemiyetin varlığını sağlayan, devam ettiren, bir cemiyette sarsılmaz bir birlik yaratan müessese olarak dilin oynadığı rol çok büyüktür.” (Ergin, 2008:3) Bu müessesenin en etkileyici ürünleri ve dilin pratik işlevinin çarpıcı bir göstergesi ise atasözleri ve deyimlerdir.

Şinasi, “*Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*” aslı eserindeki tanımında atasözlerinin halkın bilge sözleri olduğunu ve içinden çıktığı halkın düşünce tarzını yansıttığını belirtir: “*Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l-avâmdır. Lisânından sâdır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.*” (Şinâsî, H. 1302: 7) Türkçede atasözleri ve deyimler üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Aksoy (1988: 13) ise şu açıklamalarda bulunmuştur: “Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor...gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır. (...) Bizdeki eskiden sav, mesel, tabir diye anılmış olan ve eski, yeni konuşma dillerinde, manzum, mensur yazılar arasında kullanılmış ve kullanılmakta bulunan atasözleriyle deyimler, birçok kimselerce derlenmiş ve kitap olarak yayımlanmış ise de ne gibi özellikleri bulunan söze atasözü, ne gibi özellikleri bulunan söze deyim denilmek gerektiği ciddi olarak incelenmemiştir.” Bu çalışmanın amacı; atasözü ve deymi tanımlamak değil Tokat’ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasında kullanılan ama Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde ve Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde yer almayanları belirlemek, bu yolla kültür mirasımıza katkı sağlamaktır. Türk dünyasında karşılaştırmalı Atasözleri çalışması yapan ünlü Halkbilimci Ö. Çobanoğlu ise atasözünü “Türk Kültür tarihindeki görünüşleriyle, atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyeti tartışmasız kabul gören özlü sözler” olarak nitelendirmektedir. (Çobanoğlu, 2004: 15)

Türklük bilimi araştırmacıları, yıllardır ağız ve Türk halk kültürü ile ilgili çalışmaların bir an önce yapılması gerektiğini, aksi hâlde geç kalınacağını haykırmaktadırlar (Demir, 2005: 13). İl dışına çok fazla göç vermekte olan Tokat’ta da bu tür çalışmaların bir an önce yapılması gerekliliği görülmüştür. Çünkü göç, dili de fazlasıyla etkilemekte ve dil varlığında yerel kelimelerin kullanımdan düşmesine ve bir sonraki nesilde ise hemen hemen yok olmasına sebep olmaktadır. Bu durum atasözleri için de geçerlidir. Göçle giden nesil bölgenin atasözleri ve deyimlerinden uzaklaşmaktadır. Aynı zamanda genç kuşak belki teknolojinin

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

olumsuz etkileri sebebiyle büyüklerin kullandığı atasözleri ve deyimlere pek hakim değildir. Bu durum kültürel mirasımızı olumsuz yönde etkileyecektir.

Tokat ili, Türkiye'nin önemli bir yerinde ve pek çok işlek yol üzerinde bulunmasından dolayı renkli bir tarihe sahiptir. Tokat'a 10 km uzaklıkta bulunan ve bugün Gümenek harabeleri olarak bilinen bölgenin eski ismi Komana/Kumana'dır. Tokat'tan daha önce yerleşim merkezi olan bu şehir, büyük bir ihtimalle Kuman Türkleri tarafından iskâna açılmıştır. Önemli bir Türk devleti olan Dânişmendlilerin başkenti, Tokat'ın bir ilçesi olan Niksar'dır. (...) Bu şehirde bir destan yazılmış ve günümüze ulaşmıştır. Dânişmend-name adlı bu destan Tokat'ın Türkler tarafından âdeta adım adım iskân edilmesini anlatmaktadır. Dolayısıyla pek çok yerin yaklaşık yedi yüzyıl önceki tasvirlerini bile günümüze ulaştırmıştır (Demir, 2005: 33).

Selçuklu döneminde eyalet merkezi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde valide sultanlara has bir voyvodalık, 1864 yılından sonra Sivas Vilayetine bağlı bir kaza, 1878'den sonra mutasarrıflık, 1920'de müstakil sancak haline getirilen Tokat, 1923 yılında Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile ilçeleri bağlanarak il haline getirilmiştir (Özer, 2016: 7). Böylesi bir tarihe sahip olan şehirde Türk dilinin de oldukça renkli ve zengin bir varlığı mevcuttur.

Türk halk kültürü alanında ve Türk dili üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bu çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Derleme çalışmaları uzun bir süreci kapsamaktadır, olay ve durumlara göre zamanla oluşmaktadır. Deyimler ve atasözlerinin kullanıldıkları duruma tanık olmak, anlamlarına tam olarak hakim olup açıklamaları doğru bir şekilde yapmak için çalışma alanı Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabası ile sınırlandırılmıştır. Betül Görmüş'ün memleketi olması sebebiyle Karayaka kasabası araştırma alanı olarak seçilmiş ve dil malzemeleri kendisi tarafından derlenmiştir. Çalışmada bilimsel yöntem olarak; mülakat, sınıflandırma, derleme, tarama ve sondajlama¹ usulü kullanılmıştır. Derlenen bu atasözleri ve deyimler; alfabetik sırayla, anlamları açıklanarak, deyimlerin kullanıldığı durumlara örnek cümleler verilerek aydınlatıcı bir çalışma oluşturulmuştur. “Atasözleri” ve “Deyimler” başlıkları altında tespit edilen söz varlığı sıralanmıştır. Öncelikle yöre ağzına göre söylenişi yazılmış, yay araç içinde ise standart Türkçesine uygun yazılışı verilmiştir. Konuşma ağzını yansıtmak için çeviri yazı işaretlerinden yararlanılmıştır. Türkçede argo olarak vasıflandırılan kelimeleri yazmaktan imtina etmeyi düşünsek de Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde bu kelimeler açıkça yazıldığı için o kelimelerin yazılmasında mahzur görülmemiştir.

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde derlenen atasözleri ve deyimlerde ortaklık görülmüştür. Bu sebeple her söz için kaynak kişinin bilgileri ayrıca

¹ Belli nitelikte hedef görüşmeci kitlesi olan ve bu kitleden herhangi biriyle yapılabilen genel planlı görüşme biçimi.

verilmemiştir. Bu kişilerin bilgilerine toplu olarak “Kaynakça” bölümünden sonra yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Söz varlığımızı kayıt altına alıp kültür mirasımıza sahip çıkmak ve bilimin hizmetine sunmak amacıyla yapılan bu çalışmada Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı Karayaka kasabasından derlenen 22 atasözü, 53 deyim tespit edilmiştir. Bu atasözü ve deyimlerin yapılan tarama çalışmaları sonucunda; Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde, Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde ve birçok kişinin katkısı, Ömer Asım Aksoy'un da gözetimi altında çıkarılan Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde ve Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan geniş kapsamlı “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” ve Özkul Çobanoğlu'nun “Türk Dünyasının Ortak Atasözleri” adlı eserlerinde “birebir aynısı” yer almadığı belirlenmiş, bilgisayar taramalarında da bu sözlere rastlanmamıştır.

4. KARAYAKA KASABASINDAN DERLENEN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

4. 1. Atasözleri

Karayaka'da yapılan derleme çalışması sonucunda 22 tane atasözü tespit edilmiştir. Bunlar:

Abrur kirazsuz, mayıs oraqsuz çıkmaz (Abrul² kirazsız mayıs oraksız çıkmaz): Nisan ayında kiraz olur, mayıs ayında ekinler olur. Her işin olacağı, gerçekleşeceği bir vakit vardır.

Aşamınan erken yat, zabañınan erken kalk; gendü işiñe gendüñ bak (Akşamleyin erken yat, sabahleyin erken kalk; kendi işine kendin bak): Vaktinde yatıp kalk ve işlerini kendin hallet.

Ataşa yoñgaynan gedilmez (Ateşe yongayla³ gidilmez): “Ateşe körükle gitme.” ile aynı manaya gelir. Kavgayı arttıracak hareketlerden kaçınmak gerekir.

Bi odun danuşu, iki odun aluşu (Bir odun alışır, iki odun danışır): Ateş yakmak için birden fazla odun gerekir.

Boğaz deyin Marsovan'a eşek sürülmez (Boğaz diye Marsovan'a⁴ eşek sürülmez) : Yemek yemek için olmayacak işler peşinde koşup çok uzaklara gitmemek, açgözlülük yapmamak gerekir.

Börē kenardan ye, yufğayı ortadan ye (Böreği kenardan ye, yufkayı ortadan ye): El açması böreğin kenarı ktır olur, daha lezzetli olur. Yufkadan yapılan böreğin ise kenarı çok kurur, daha çok ortasını yemek tercih edilir.

Delünüñ götünde gavağ bitmez (Delinin götünde kavak bitmez) : Uçarı insanların işe yarar bir çalışma ortaya koydukları görülmemiştir.

Doñuzu dabak dutmaz (Domuzu tabak⁵ tutmaz): Kötü insanların başına kolay kolay bir iş gelmez, hemen ölmez veya hasta olmazlar.

² Nisan ayı.

³ Yontulmuş küçük odun parçaları, talaş.

⁴ Uzak bir şehir anlamında kullanılmıştır.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Döşek biti soğmasın da yorgan biti soğsun (Döşek biti sokmasın da yorgan biti soksun): Yorgandaki bit temizlenmezse yorganı atar kurtulursun ama döşekteki bittin kurtulamazsan onu kolayca atamazsın, daha sıkıntılı bir durum oluşturur. Karı-koca arasındaki problemler de böyledir, onların arasındaki sorunlar halledilemezse büyük sorun teşkil eder ancak aile dışındaki kişilerle yaşanan sıkıntılar daha önemsizdir.

Dünya soñdan gelü (Dünya sondan gelir): İnsanın gençliğindekilere değil ömrünün sonuna geldiği ve yaşlandığı zamanki yaşadıklarına bakmak gerekir. Sonuç daha önemlidir.

Gelin alusañ Ayşe, dükkân alusañ köşe, odun alusañ meşe (Gelin alırsan Ayşe, dükkân alırsan köşe, odun alırsan meşe): Adı Ayşe olan kızlar daha hamarat olmuş, bu sebeple gelin alırsan adı Ayşe olsun. Köşe başındaki dükkânlar daha işlek olur ve daha çok kazanç getirir, bu sebeple dükkân alacaksın köşe başından olsun. Meşe ağacının da odunu çok iyidir, odun için tercihin meşeden yana olsun.

Gelin ğapının kelüdü. O yanna da dalla, bu yanna da dalla (Gelin kapının keliğidir⁶. O yana da dalla⁷, bu yana da dalla): Gelinler sonradan aileye katıldıkları için kayınvalidenin yanında sözlerinin pek hükmü yoktur. Geline de pek kıymet verilmez, oradan oraya atılan değersiz bir terlik gibidir.

Gocarıyı ambara soğmuşlar, gene kişnemiş (Kocakarıyı ambara sokmuşlar yine kişnemiş): Yaşlı kadınlar, özellikle de kaynanalar çok konuşur ve her işe karışmaya çalışırlar. Ne yapılırsa yapılsın bu huya sahip kişiler engellenemezler.

Gönülsüz götten abdal olan doğar (Gönülsüz götten aptal oğlan doğar): İstenmeyerek yapılan işlerin sonucunda olumsuzluklar ortaya çıkar.

Hasuduñ armudu göñnümez (Hasudun⁸ armudu göynümez⁹): Kötülere bir şey olmaz, işleri hep yolunda gider.

İte boğ yeme demişler, bunnunu ğıvırmış (İte bok yeme demişler, burnunu kıvırmış): Kötü işler yapmayı alışkanlık haline getirenler ne yapılırsa yapılırsın alıkonulamaz.

Kötünüñ köyüne işe (Kötünün köyüne işe): Kötü insanlara asla yaklaşma.

Köyü dilen, evi dolan. (Köyü dilen, evini dolan): İnsanın kendi evinde yemek olmadıktan sonra herkes ona yardım etse bile karnı doymaz.

Paçañı kes, paçacıya minnet etme (Paçanı kes, paçacıya minnet etme): İşlerini kendin yap ki başkalarına gönül borcun kalmasın.

Sılayı ğaradan dolaşma (Sılayı karadan dolaşma): Bir işi yapmanın kolay yolu varken zorunu seçme.

⁵ Deri, post vb.nin kullanılabilir duruma getirilmesi.

⁶ Terlik.

⁷ Fırlatmak, atmak.

⁸ Kıskanç, kötü niyetli.

⁹ Yanmak, çok olgunlaşarak çürümek (meyve).

Söğüt kókünü suya vermez (Söğüt kökünü suya vermez): Birbirine tutkun insanlar veya akrabalar her zaman birbirlerine sahip çıkarlar, birbirlerini kollarlar.

Unuñ yõhsa çörek yap, yağñ yõhsa börek yap (Unun yoksa çörek yap, yağın yoksa börek yap): Tasarrufu bilmeyen insanı eleştirmek amacıyla kullanılır. “Elimizdekileri dikkatli harcamalıyız.” öğüdü verir.

4. 2. Deyimler

Deyimlerin en önemli bölüğü; kavramları, değişmece (mecaz) yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümcelerdir (Aksoy, 1988: 498). Deyimler kelimelerin gerçek anlamlarından uzaklaşarak mecaz anlam kazanmış, en az iki kelimededen oluşan kalıplaşmış söz öbekleridir ve anlatımı güçlendirmek için kullanılır. Mecaz anlam ise bir kelimenin gerçek anlamını kaybederek yeni anlam kazanmasıdır. Mecaz, kalıplaşmış söz öbeği değil, bir kelimenin gerçek anlamını kaybederek yeni anlam kazanmasıdır, deyimler ise söz öbeğidir. Karayaka'da hâlen canlı olan ve derleme sözlüklerde bulunmayan deyimlerden aşağıdakiler tespit edilmiştir ve örnek cümleleri de yöre ağzına uygun olarak verilmiştir.

Abdeslü şeytan gibi otumağ (Abdestli şeytan gibi oturmak): Suç işlemiş biri gibi sessizce oturmak.

Örnek cümle: “Nõldu sesiñ soluğñ çıkmıyo, abdeslü şeytan gibi oturuyoñ?”

Altından bi sele cücük çıkar (Altından bir sele¹⁰ cücük¹¹ çıkar): Kişinin sürekli olarak çeşitli hileler, kurnazlıklar yaptığını bildirir.

Örnek cümle: “O ne hindü (hindir) o... Ğaldusañ altından bi sele cücük çıkar onuñ.”

Arasdak geleñüsü gibi gezmek (Arastak¹² gelenüsü¹³ gibi gezmek): Gizli gizli dolaşmak.

Örnek cümle: “Ne arasdak geleñüsü gibi dolanıp duruyoñ oralarda?”

At goşdu, palañ düşdü (At koştı, palan¹⁴ düştü): Ağzı kavgasının başlaması.

Örnek cümle: “Ğoñşu o meseleyi açncı at goşdu, palañ düşdü. Bunnar birbirine girdi.”

Ayãñ altına sabun goymağ (Ayağının altına sabun koymak) Birinin iyiliğini istememek.

Örnek cümle: “Herkesiñ ayãñıñ altına sabun goymuya çalışıyo, yanında heç kimse Ğalmadı.”

Bãlu eşşá bulamamağ (Bağlı eşeği bulamamak): Açıkça ortada olsa bile getirilmesi istenilen hiçbir şeyi bulup getiremez.

¹⁰ Yayvan sepet.

¹¹ Cıvcıv.

¹² Tavan.

¹³ Sıçangillerden, fareden iri kemirgen.

¹⁴ Yumuşak eyer.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Örnek cümle: “İki saatdü seni bekliyok, bālu eşşā bulamıyoñ.”

Cücügü güzün sayaruğ (Cücügü güzün sayarız): Kibirli biri iş yapar, övünür, sonunu getiremezse bu ifade kullanılır.

Örnek cümle: “Gonuş sen gonuş. Ne yapdüñü görürük iş bitinci, cücügü güzün sayaruğ.”

Çul altından depen usul ısıtma (Çul altından tepen usul ısıtma): Kurnaz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Onuñ ne işler çevürdüne akıl sır ermez. Çul altından depen usul ısıtmağu o.”

Dilkiniñ bakır sıçması (Tilkinin bakır sıçması): Havanın çok soğuk olması.

Örnek cümle: “Havada öyle bi ayaz var kı sakın dışarı çıkmañ, dilki bakır sıçıyo!”

Doğuz kóyü bi eşşā bindümek (Dokuz köyü bir eşeğe bindirmek): Birçok işi bir arada yapmaya çalışmak.

Örnek cümle: “Doğuz kóyü bi eşşā bindürec ñe şu işiñ birini bāri bütüreydiñ.”

Ekleşdüğün ğargıya boğ yedüme (Ekleştigin¹⁵ kargaya bok yedirme): Birinin yanında sürekli bulunarak o kişiye ısrarlarıyla rahatsızlık veren kişiler için kullanılır.

El kile, sen de bile mi gidiyoñ (El kile, sen de bile mi gidiyorsun): Başkalarını taklit eden kişiler için kullanılır.

Eli yüzü gotur bağlamak (Eli yüzü gotur¹⁶ bağlamak): Çok kirlenmiş insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Su yüzü górdü yok, eli yüzü gotur bağlamış.”

Erinciñe eşşā dayı demek (Erincine¹⁷ eşeğe dayı demek): Bir işi yapmaya üşenen, tembel kişi bu işi yapmamak için her yola başvurur.

Örnek cümle: “Az yeriñden ğalk da şu işi bütü artu, hadi erinciñe eşşā dayı deme!”

Eski poħluğa saban ğoşmak (Eski pokluğa¹⁸ saban koşmak): Üstünden zaman geçmiş meseleleri tekrar gündeme getirip huzursuzluk çıkarmak.

Örnek cümle: “Hasımıñda olsa adam eyce yaşlanmış artu az sus, eski poħluğa saban ğoşub durma! ”

Eve bi sirkeli baş getüdüñ, her işi bozduñ (Eve bir sirkeli baş getirdin, her işi bozdun): Eskiden evlenenler genellikle anne ve babasıyla birlikte oturmaya devam ederd. Bu aileye sonradan katılan gelin de onlara ayak uyduramadığında, alışılmış düzeni bozduğunda bu deyim kullanılırmış. Aşağılama ifadesi olarak da “sirkeli baş (saçı bitli)” denilmiş.

Ğanatlu ğarınca bi gelmek (Kanath karınca gibi gelmek): Yolda hızlı gitmek.

¹⁵ Sürekli yanında bulunmak

¹⁶ Uyuz

¹⁷ Üşendiği için.

¹⁸ Gübrelik.

Örnek cümle: “Ġanatlu ġarincā _bi geliyo gene bizimki!”

Ġaynar dolma yutmuş gibi ġonuşmak (Kaynar dolma yutmuş gibi konuşmak): Hızlı hızlı konuşmak.

Örnek cümle: “Ne dedünü heç annamıyom, ġaynar dolma yutmuş gibi ġonuşma da az usul anlat.”

Ġazuġ damarlu olmak (Kazık damarlı olmak): Çok inatçı olmak.

Örnek cümle: “Ne ġazuġ damarlusuñ, heç kimse saña laf anlatamadı!”

Götünden ġodā ēsük olmamak (Götünden kodaġı¹⁹ eksik olmamak): Bir kişinin yanında sürekli birilerinin olması durumunda veya hep aynı kişiyile gezmesi üzerine söylenir.

Örnek cümle: “Bi kere de tek başına gelse şaşarım, götünden ġodā ēsük olmuyo maşallah!”

Hasan büke yol büke elbet düşeñ bizim büke (Hasan büke yol büke elbet düşersin bizim büke²⁰): Nereye gidersen git, ne yaparsan yap, mutlaka bir gün senin de bize işin düşecektir.

İki óküze bi saman verememek (İki óküze bir saman verememek): Çok kolay bir işi bile yapamamak.

Örnek cümle: “İki óküze bi saman veremediñ, bunu da mı beceremediñ? ”

İlk ġarı bakır ġapmış, ordan oruya dallarsıñ; ikinci ġarı cam tabāmış, hemen ġırılurumuş (İlk karı bakır kapmış, oradan oraya dallarsın; ikinci karı cam tabakmış, hemen kırılırmış): Erkeġin evlendiġi ilk kadın her türlü fedakarlıġı yapan dirayetli biridir, kolay incinmez. Ancak ikinci kadın onun gibi deġildir; yorulmaya gelmez, nazlıdır, narindir.

İnadında eşşāñ dönmesi (İnadında eşeġin dönmesi): Aşırı inatçı olmak.

Örnek cümle: “İmġānı yoġ ġabul etdüremedim, inadında eşşek dönüyo bu adamıñ.”

İşçiler a _ a oldu, paşalar zāar (İşçiler aġa oldu, paşalar zaġar²¹): Eskiden yüksek mertebelerde olan insanların kıdemlerini kaybedip yerine daha düşük nitelikli kişilerin geldiġini anlatan bir sözdür.

İti ġudurmak (İti kudurmak): “Senin için yapacaġım hiçbir şey yok. Sen benim hiç umumda deġilsin.” mesajını vermek için kullanılır.

Örnek cümle: “İtim ġudurduydu da seniñ işiñe gedecēm .”

İt ite buyurmuş, it ġuyrünü ġıvırmış (İt ite buyurmuş, it kuyruġunu kıvırmış): Bir işi yapmak istemeyen kişi bahaneler uydurarak o işi başkasının üstlenmesini ister. Diġeri de bu işi yapmak istemeyince bu söz kullanılır.

İt girse ġuyrū dışarda ġalu (İt girse kuyruġu dışarıda kalır): Çok daġınık ortamlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Şu odañı topla artu! İt girse ġuyrū dışarda ġalıyo.”

İtler susuzluġdan ġocamış (İtler susuzluktan kocamış): Çok susayıp da fazla miktarda ve gürültülü bir şekilde su içen kişiyeye yönelik söylenir.

¹⁹ Eşeġin yavrusu.

²⁰ Akarsu kıyılarındaki verimli tarla.

²¹ Bir cins çoban köpeġi.

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

İt yalasa doyuyo (İt yalasa doyuyor): Yüzü çok kirli insanlar, özellikle çocuklar için kullanılır.

Örnek cümle: “Şu çocūñ elini yüzünü yu, it yalasa doyuyo.”

Kelīñi sürümek (Keliğini²² sürümek) : Yavaş hareket eden umursuz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kelīñi sürüyüp durma, otobüs geçecek!”

Kelīm siz de mi ğm si (Keliğim sizde mi kalmış): Bir yere az gidince onlara sitem etmek için söylenir.

Kel ğaynanalık yapmak (Kel kaynanalık yapmak): Her işe karışan, müdahale etmeye çalışan yetişkinler için kullanılır.

Örnek cümle: “Benim işime ğarışıp durma, kel ğaynana!”

Kel kepçe olmağ (Kel kepçe olmak): Genellikle her şeye karışan çocuklar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kel kepçe, otu otuduñ yerde!”

Kimsiye keşik vermemek (Kimseye keşik²³ vermemek): Sürekli kendini öne çıkaran, her işe atılan insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Kimsiye keşik verdū yoğ ku biz de süreydük şo arabayı!”

Küp babā gibi otumak (Küp baba gibi oturmak): Çok yavaş hareket eden umursuz kişiler için kullanılır.

Örnek cümle: “Birez acele et, küp babā gibi otuma da şo işi bitüreğ.”

Küpçülük yapmağ (Küpçülük yapmak): Düzenbaz, kurnaz insanlar için kullanılır.

Örnek cümle: “Küpçülūñ âlâsını yapar o, karda yürür de izini göstermez.”

Madası çekmemek (Madası çekmemek): Camı istememek.

Örnek cümle: “Siz yemēñizi yeñ, benim beğ madam çekmiyo.”

Natırası kótülük gótümeğ (Natırası²⁴ kótülük gótürmek): Bazı insanlar yapılan iyiliğın kıymetini bilmez, hep kótülüğē alışkın oldukları için onlara karşı kótülük yapılmasında sakınca yoktur çünkü o dilden anlarlar.

Örnek cümle: “Natırası kótülük gótüren adam bunnar, boşuna eyi olacām deyin uğraşma.”

Ördek gótü yutmağ (Ördek gótü yutmak): Çok ve gereksiz konuşmak.

Örnek cümle: “Ördek gótü mü yuttuñ? Bi sus da ğafa dinliyeğ artu!”

Paşıya kelle yetüşdümeğ (Paşaya kelle yetiştirmek): Çok aceleci olmak.

Örnek cümle: “Hayurdu, ne ğoşduruyoñ, paşıya kelle mi yetüşdürecēñ?”

Saca çıkmañ şorda dursuñ; otu, otuduğun yerde (Saca çıkman şurada dursun; otur, oturduğun yerde):

Bu sözü söyleyenler bazen sözün kaynağı olan şu anlatıyı da aktarırlar: Būday unu hicaza gedecēmiş. Arpa ununa, ben gelenāder idāre et, demiş. O da: “Saca da çıkıyım mı? demiş. Būday unu: Saca çıkmañ şorda dursuñ, otu otuduğun yerde!” demiş. (Buğday unu hicaza gidecekmiş. Arpa ununa, ben gelene kadar

²² Terliğini.

²³ Sıra.

²⁴ Karakteri.

idare et, demiş. O da:“Saca²⁵ da çıkayım mı?” demiş. Buğday unu: “Saca çıkman şurada dursun, otur oturduğun yerde!” demiş.)

Buğday unu; tatlı, bök, çök yapımda kullanıldığı için eskiden pek kıymetliymiş. Arpa unu ise sadece basit ve yemesi zor bir ekmek yapımda kullanılmış. Karayaka'da bu söz; pek mahareti olmayan ama kendini yükseklerde görüp önemli işleri yapmaya çalışan kişilere haddini bildirmek için söylenir.

Salın beyim, salın. Devran seniñse memleket bizim (Salın beyim, salın. Devran seninse memleket bizim): Kendini yükseklerde gören varlıklı kişilere; bu durumunun kalıcı olmadığını, orada yaşayan insanların hep var olacağını bildirmek için kullanılır.

Saña gele, baña gele (Sana gele, bana gele): Olumsuz yaşantılar sonucunda; “Benim yaşadığım olay er geç senin de başına gelecektir.” anlamında kullanılır.

Sen uyanana_a der iki eşşá olan birini satdı, yedi (Sen uyanana kadar iki eşeği olan birini sattı, yedi): Çok geç kalkan insanlar için kullanılır. Sabah erken uyanan kişi birçok işi halledip yoluna koyar.

Sorudaniñ altına sacıyá asmaq (Sorudanın altına sacayağı²⁶ asmak): İş olan birine tekrar iş buyurmak.

Örnek cümle: Rahmetli Fahriye Hanım eme de sorudaniñ altına sacıyá asmadan durmazdı.

Şahın şebbelē gibi olmak (Şahin şebeği²⁷ gibi olmak): İşlerini hızlı bir şekilde yapmak.

Örnek cümle: Geliyo gene şahın şebbelē!

Şepildeyip durmaq (Şepildeyip durmak): Yerinde duramayıp sakarlık etmek, becerisizlik yapmak.

Örnek cümle: Şepildeyip durma, ortalı ğaruşduma!

Şindi olağ geçiniñ ardından devül geçi olañ ardından gidiyo (Şimdi oğlak keçinin ardından değil, keçi oğlağın ardından gidiyor): Günümüzde ebeveynlerin değil, çocuklarının söyledikleri, istedikleri oluyor.

Tosbāyı çula çekmişler, tıyrınmış, yere enmiş (Tosbağayı çula çekmişler; tıyrınmış²⁸, yere inmiş): İyiliğın kıymetini bilmeyenler, nankörlük edenler için kullanılır.

Uyku ğaçıncı tavanda mığ saymaq (Uyku kaçınca tavanda mığ saymak): Uykusu gelmeyen kişilerin koyun sayması gibi bu deyim de uyumaya çalışan kişinin yaptığı işi açıklar. Eski ahşap evlerin tavanında çok sayıda çivi vardır, uykusu kaçan kişi bunları sayarak uyumaya çalışır.

Yel elē gibi olmak (Yel eleği gibi olmak): Aceleci, telaşlı olmak.

Örnek cümle: “Yel elē herkesden evel halılarımı yumuş.”

Yer yılanı_bi olmak (Yer yılanı gibi olmak): Kötü huylu, çevresine zarar verici insanlar için kullanılır.

²⁵ Üzerinde ekmek pişirilen metal levha.

²⁶ Ateş içinde, ocakta, üzerine kap konan üç ayaklı demir eşya.

²⁷ Çirkin ve arsız (kimse).

²⁸ Sürtünerek aşağı doğru hareket etmek

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

Örnek cümle: “Yine biz evde yokken yer yılanı yapacağımı yapmış, bahçedeki bütün sebzeleri toplamış!”

5. DERLENEN ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Atasözleri Üzerine Tespitler

Atasözleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar²⁹, atasözlerini sınıflandırırken “kullanıldığı bölgeler, konular, kullanıldığı yer ve zaman, temalar, içerdiği değerler, duygular, kurallar vb.” gibi birçok alt başlık oluşturmuşlardır. Bu tasniflendirmelere de göz gezdirildiğinde Karayaka'dan derlenen atasözlerinde; “açgözlü olmamalı, kıskanç olmamalı, inatçılık etmemeli, erken kalkmalı, çok çalışmalı, yardımsever olmalı, kibirli ve kendini beğenmiş olmamalı, işlerini düzgün yapmalı, vefalı olmalı, gevezelik etmemeli, temizliğine dikkat etmeli, kötü niyetli olmamalı, aceleci olmamalı, sakarlık yapmamalı, kurnaz ve düzenbaz olmamalı, tasarruflu olmalı, tedbirli olmalı, kendi işini kendi görmeli, hiç kimseye minnet etmemeli, uçarı olmamalı, başkalarını taklit etmemeli, haddini bilmeli ve kötü işlerden uzak durmalı” gibi telkinlerin verildiği görülmektedir.

“Dere ağzına ev yapma, sel alır; kırkıktan sonra karı alma, el alır” ve “Gelin alırsan Ayşe, dükkân alırsan köşe, odun alırsan meşe” gibi atasözlerinin yaşanmışlıklardan kaynaklı tecrübeleri aktardığı söylenebilir. “Gelin” kavramına da sık rastlanmakta ve “Gelin kapının keliğidir. O yana da dalla, bu yana da dalla”, “Kocakarıyı ambara sokmuşlar yine kişnemiş” sözleriyle gelin-kaynana çatışmalarından hareketle atasözlerinden gündelik yaşama dair çıkarımlarda bulunabiliriz. “Gelin / Kadın” bütünlüğünde ilgili sözler değerlendirildiğinde ise yöre insanının kadına karşı bakış açısına dair olumlu çıkarımlarda bulunmak güçtür.

“Domuzu tabak tutmaz.”, “Hasudun armudu göynümez.” örneklerinde ise bir yandan kötü insanlara bir şey olmayacağı vurgusu yapılırken “Kötünün köyüne işe.”, “Dünya sondan gelir.” örnekleriyle kötü insanlardan uzak durulması ve tedbirli olunması nasihat edilmiştir.

“Karayaka koyunu” adında bir koyun cinsine de sahip olan, verimli topraklar üzerindeki bu yörede insanlar çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Derlenmiş olan söz varlığının içinde “at, civciv, domuz, eşek, karınca, köpek, öküz, ördek, şahin, sirke(bit yavrusu), tilki, tosbağa, yılan ” gibi hayvan isimlerine ve “arpa, buğday, bük, ekin, kavak, kiraz, orak, söğüt, un” gibi tarımla ilgili kavramlara rastlanması halkın yaşam izlerinin atasözlerine yansıdığını göstermektedir.

5. 2. Deyimler Üzerine Tespitler

Deyimleri atasözlerinden ayıran birçok öge vardır. Bunlardan en dikkat çekicisi şekil özellikleridir. Atasözlerini cümle kalıpları halinde görülürken deyimler genellikle sözcük grupları olarak anlatılmak istenen durumu yansıtır ve

²⁹ Aydın Oy, H. Fethi Gözler, Ömer Asım Aksoy, Pertev Naili Boratav, Şükrü Elçin, Türker Acaroğlu, Vedat Kurukafa, Ülkü Çelik Şavk vd.

cümlenin gidişatına uygun şekilde çekimlenen fiillerle tamamlanabilir. Ancak “Tosbağayı çula çekmişler; tıyrınmış, yere inmiş.”, “Hasan büke yol büke, elbet düşersin bizim büke.” ve “Keliğim siz de mi kalmış?” gibi örneklerde görüyoruz ki bazı deyimler cümle halinde de olabilir. Atasözlerine olduğu gibi deyimlere de çok yönlü bakmak gerekir.

Derlenen deyimlerde dikkat çeken diğer bir özellik ise “Abdestli şeytan gibi oturmak”, Küp baba gibi oturmak”, “Yel eleği gibi olmak” deyimlerindeki gibi sözcük gruplarıyla oluşturulanlarda çoğunlukla “gibi” benzetme edatının kullanılmasıdır. Yine benzetme ilgisıyla kurulan deyimlerde “it, şahin, yılan” gibi hayvan isimlerine rastlanmış; mecazlı anlatımlarda ise “eşek, öküz, oğlak, keçi, tosağa, ördek” gibi adların kullanıldığı görülmüştür.

“Saca çıkman şurada dursun; otur, oturduğun yerde!” deyiminde olduğu gibi kaynağı küçük bir hikâyeye dayanan deyimler de vardır.

6. SONUÇ

Dünyanın en eski ve en köklü dillerinden biri olan Türkçenin söz varlığı ve metafor gücü, bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Bilinen tarihine bakıldığında ise Tokat, söz varlığı ve metafor oluşturma sürecinde zengin bir kaynağa sahiptir. Birçok devletin, kültür ve medeniyetin izlerini taşıyan Tokat, küçük bir kasabasında bile Türk dilinin zenginliklerine dair nice dil malzemesi barındırmaktadır. Bu dil malzemeleri içerisinde kuşkusuz en önemli kültür aynaları ise atasözü ve deyimlerdir. Tokat’ın sözlü kültür haritasına katkı sağlamak ve çalışmamızı daha somut bir mecrada ilerletmek amacıyla sadece atasözleri ve deyimler üzerine yoğunlaşmış ve 22 atasözü, 53 deyim kayıt altına alınmıştır. Bu malzemelerin yapılan tarama çalışmaları sonucunda Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde, Nurettin Albayrak tarafından son dönemlerde yayımlanan geniş kapsamlı “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” ve Özkul Çobanoğlu’nun “Türk Dünyasının Ortak Atasözleri” adlı eserlerinde yer almadıkları görülmüştür. Kayıt altına alınan bu söz varlığı malzemesi derleme çalışmaları ile ilgili araştırma yapacaklar için örnek bir ön çalışma niteliğindedir.

Metinde Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

- : Normalden uzun ünlü
- ~ : Geniz ünlüsü
- ˘ : Yarı ince yarı kalın ünlü
- ◌ : Ulama işareti
- ◌ : İkiz ünlü işareti
- ā : Normalden uzun a sesi
- á : Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü
- ē : Normalden uzun e sesi
- ī : Normalden uzun ı sesi
- ō : Normalden uzun o sesi
- ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü

Karayaka (Tokat/Erbaa) Ağzından Atasözleri Ve Deyimler

- ō : Normalden uzun ö sesi
ū : Normalden uzun ü sesi
ğ : Tonlu, orta damak g ünsüzü
h : Nefesli h ünsüzü
h̄ : Tonsuz, orta damak, sızmalı h ünsüzü
k̄ : Tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü
k̇ : Orta damak k ünsüzü
ñ : Damaklı geniz ünsüzü

KAYNAKÇA

AKSOY, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALBAYRAK, Nurettin (2009): “*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*”, Kapı Yayınları 184, İstanbul.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I, II (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2004): *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 301.

DEMİR, N. (2005). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*. Tokat: Niksar Belediyesi.

ERGİN, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayın.

ÖZER, İ. (2016). *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923- 1950)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

ŞİNÂSÎ, İ.(1302 (1848): “*Durûb-ı Emsâl-i ‘Osmaniye.*” İstanbul, Matbaa-i Ebû Ez-ziyâ.

Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karayaka Kasabası'ndan Çalışmaya Dahil Olan Kaynak Kişiler

ERDEM, Latife. Okuryazar değil, 88 yaş.

ERDEM, Mustafa. İlkokul, 95 yaş.

USLU, Fadime. Lise mezunu, 55 yaş.

USLU, Halit. Ortaokul mezunu, 55 yaş.

USLU, Salice. İlkokul mezunu, 77 yaş.

TECİMER, Mustafa. İlkokul, 93 yaş.